

HARNA, Josef: *Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století.* (Srovnávací sonda). Praha, Historický ústav AV ČR 2006. 183 s. ISBN 80-7286-104-2.

Pojetí první Československé republiky v české, resp. československé historiografii se poměrně různí. V současné době lze v podstatě rozlišovat dvě základní linie: 1) meziválečné Československo jako jediný ostrov demokracie ve střední Evropě před vypuknutím druhé světové války; 2) kritika systému parlamentní demokracie, popř. i směřování zahraniční politiky, atp. Oběma uvedeným proudům se dostalo zpracování v obsáhlých syntézách k danému tématu.^[1] Recenzovaná „srovnávací sonda“ si klade za cíl zařadit období první republiky do světového kontextu a nastínit důvody, proč právě Československo ve středoevropském prostoru nejdéle odolávalo pokusům o nastolení autoritativního, či dokonce fašistického režimu.

V předmluvě autor upozorňuje na skutečnost, že mnoho nedávných i současných prací o první republice aplikuje na téma ahistorický pohled, což následně ovlivní hodnocení tohoto období. Předkládaná „srovnávací sonda“ by podle autora měla čtenáři poskytnout potřebný kontext vývoje střední Evropy (především Německa a Rakouska) v meziválečných letech, aby k užívání ahistorických pohledů a hledisek nedocházelo. Zároveň však autor čtenáře upozorňuje na úskalí komparativního přístupu.

Kniha je rozdělena na tři větší části, z nichž nejvíce prostoru zabírá pasáž, jež popisuje situaci Československa především ve třicátých letech minulého století. První část autor věnoval líčení vývoje různých evropských států, ve kterých v meziválečném období došlo k nahrazení parlamentní demokracie autoritativním režimem. V hrubých nástiněch čtenáře seznamuje s osudy Polska, Maďarska, Rumunska, Bulharska, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Řecka, Itálie, Portugalska, Španělska a pobaltských států.

Účelem druhého celku je oproti předcházející kapitole podrobněji popsat politický vývoj v tzv. Výmarské republice a ve „státě, který nikdo nechtěl“, tedy v Rakousku. Autor akcentuje některé skutečnosti, které měly zásadní vliv na pozdější dění nejen v samotném Německu, ale i v celém světě. Především upozorňuje na frustraci Němců z „rány dýkou do zad“ (něm. Dolchstoßlegende^[2]), z níž byli obviňováni sociálnědemokratičtí (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD) politici nově nastolené parlamentní demokracie. Ústava nového státního celku ale podle autora trpěla několika slabinami, které byly při krizi na počátku třicátých let zneužity v neprospěch demokracie: pravomoc prezidenta použít paragraf č. 48, s jehož pomocí mohl dokonce rozpustit Říšský sněm (Reichstag); možnost jmenování a odvolávání vysokých státních úředníků. Za největší přítěž německé demokracie je považována armáda (Reichswehr), ve které přežívaly dřívější císařské armádní špičky z generálního štábu. Vedle početně omezených pravidelných vojenských oddílů (jediným z důsledků Versailleské smlouvy bylo omezení stavu Reichswehru na 100 000 mužů) se však vytvořily menší skupiny válečných vysloužilců, které „byly veskrze prodchnuty konzervativním antirepublikánským duchem“ (s. 56).

Poměry v Rakousku jsou podle autora „jako komparativní měřítko pro posouzení charakteru a struktury politického systému první Československé republiky přiměřenější než srovnání s poměry ve výmarské republice“ (s. 62). Ve struktuře rakouské společnosti existovalo více složek, které měly zájem na vytvoření parlamentní demokracie, než v sousedním Německu. Roli antidemokratické síly Josef Harna přisuzuje úřednickému aparátu, který se nepodařilo

získat pro zdárný rozvoj republiky. Z něj se rekrutovaly konzervativní a posléze protidemokratické snahy. Ani v Rakousku – stejně jako v Německu – nechyběly polovojenské organizace vytvořené z vojenských vysloužilců. Nástup k moci a vládu kancléře Engelberta Dollfuße autor hodnotí negativně s tím, že poukazuje na zřejmé nedemokratické prvky jeho režimu v Rakousku (s. 76).

Největší (cca 90 stran) oddíl knihy autor věnoval vývoji politické situace v první republice, přičemž stěžejní pasáže se vztahují k třicátým letům dvacátého století. Tato třetí část je dále rozčleněna do šesti podkapitol. V první podkapitole autor stručně líčí vznik samostatného Československa a jeho další politický vývoj do konce dvacátých let. Všimá si faktu, že českoslovenští legionáři se aktivně zapojili do politického dění, na rozdíl od Německa a Rakouska, na straně demokracie; Československá obec legionářská se stala jedním ze základních pilířů československé státnosti, přesto autor registruje také existenci dalších legionářských sdružení.[3] Při popisu politických stran a stranic tví neopomíná zmínit, že role politických stran je většinou literatury chápána negativně, a proto na úvod ozřejmuje jejich funkci a princip pluralitní demokracie. Zároveň však připouští, že politické strany měly v době první republiky výjimečnou úlohu „*ve větší míře, než bylo obvyklé ve většině evropských zemí*“ (s. 88), kterou vysvětluje vývojem české společnosti v rámci Rakouska-Uherska. Kromě nejdůležitějších politických subjektů se autor pokusil rámcově vylíčit vznik a působení českých fašistických hnutí.[4]

Drobnou nepřesností je uvedení roku 1922 jako data vzniku českých protofašistických (ustálený výraz v české historiografii pro tyto organizace[5]) hnutí.[6] Dále autor hovoří o zmaření fašistických nadějí na politický převrat v souvislosti se Sázavskou aférou[7], přičemž ji pravděpodobně zaměnil s Židenickým pučem[8]. Fašistické organizace bezesporu patřily mezi marginální politická hnutí, což autor dokládá tezí, že členská základna Národní obce fašistické, jako nejpočetnějšího seskupení, měla i v době svého největšího rozmachu pouhých dvanáct tisíc členů (s. 92). Dosavadní výzkum naznačuje, že největší členskou základnu vybudovali fašisté během let 1930–1933, kdy v některých obecních volbách překvapivě vyhráli, a získali tak pozice v zastupitelských orgánech.[9] Problémem však je stanovení přesného nebo alespoň přibližného počtu členů v tomto období, neboť žádné objektivní kritérium (kromě výsledků obecních voleb z roku 1932) není. Badatelé jsou odkázáni na policejní odhady a výsledky šetření, které bylo provedeno po průběhu Židenického puče na celém území republiky. Výše uvedeného počtu však možná dosáhla už členská základna jedné z protofašistických skupin v průběhu roku 1923.[10] Kromě českých fašistů autor na stranu antidemokratických řadí Komunistickou stranu Československa a různé další subjekty. Roli subjektu, který ve svých řadách koncentruje za jiných okolností nespokojené občany státu, přisuzuje straně národně socialistické.

Parlamentními volbami v roce 1929 a vytvořením vlády tzv. široké koalice se autor zabývá v druhé podkapitole. Slabostí byl podle autora zejména všeobecný program, který byl nahrazován „dobrou vůlí“. Snaží se vyvrátit doposud časté negativní hodnocení agrárního politika Františka Udržala na postu ministerského předsedy, na což plynule navazuje i v další podkapitole, ve které zpočátku stručně nastiňuje dopad velké hospodářské krize na ekonomiku Československa, různé kroky k jejímu zamezení či útlumu a také postup různých politických stran, včetně opozičních. Velmi přesně vystihuje proces vytváření a zakazování různých polovojenských organizací, které vznikaly v rámci některých politických stran: „*Jakmile se podařilo některou z organizací tohoto typu zlikvidovat, převzala její roli*

organizace jiná nebo se zrušením transformovala a mohla působit dále.“ (s. 123) Při výčtu legislativních kroků k represivním zásahům vůči politickým stranám odmítajícím akceptovat demokratický systém, jež byly zavedeny především v roce 1933, neuvádí jeden ze zásadních impulzů k těmto opatřením, tj. Židenický puč (blíže poznámka 8).

Reflexi nástupu autoritativních nebo fašistických režimů v Evropě autor předkládá ve čtvrté podkapitole. V rozboru diskuse o krizi demokracie v Československu, která na tento vývoj reagovala v letech 1933–1935, autor cituje různé dobové názory na další směřování demokracie v Československu, především Ferdinanda Peroutku, Edvarda Beneše, Františka Xavera Šaldy a další. Zabývá se situací uvnitř agrární strany, kde po vynuceném odchodu Antonína Švehly zápasilo několik proudů o vedení, a závěrem konstatuje, že až do zániku první republiky nečinila agrární strana „žádný krok, který by směřoval k oslabení parlamentně demokratického systému“ (s. 131). Rok 1935 se stal v československé politice velmi důležitým, a proto pro něj autor vyhradil celou podkapitolu. Zdůrazňuje důležitost tehdejších parlamentních voleb, kdy demokratické strany, tedy subjekty, které se otevřeně stavěly za uchování stávajícího systému pluralitní demokracie, obdržely v součtu 54,32 % hlasů. To ovšem, jak autor dodává, neznamenalo, že by 36 % hlasů získaly antidemokratické síly schopné vzájemné kooperace; Národní obec fašistická například nemohla z ideologického hlediska trvale spolupracovat s KSČ, stejně jako se Sudetoněmeckou stranou (Sudetendeutsche Partei – SdP), a naopak. Důležitější než zisk či ztráta několika mandátů u československých demokratických stran byl drtivý propad německých aktivistických stran, hlavně německé sociální demokracie (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik – DSDAP), Svazu zemědělců (Bund der Landwirte – BdL) a dalších. Autor se také zaměřil na vnitrostranické problémy agrárníků a volbu prezidenta Edvarda Beneše, jenž byl nakonec zvolen větším počtem hlasů než kdykoli předtím prezident Osvoboditel (T. G. Masaryk).

V poslední, šesté podkapitole autor rozebírá hlavně vývoj česko-německých vztahů v tragickém období první republiky. Dodatečně uvádí, že se SdP stále více a více přikláněla k nacistickému politickému programu a postupem doby se stala mocenským nástrojem v rukou Třetí říše. Podrobněji se zabývá také názory premiéra Hodži na slovenskou snahu o získání autonomie atd. Závěr knihy tvoří nástin událostí z roku 1938 a s ním konec demokratického režimu v Československu. Autor zde porovnává vliv armády, policie a úřednictva na vývoj československého státu; na rozdíl od Německa, kde zejména armáda sehrála roli destruktivní síly, a Rakouska, v němž se úřednictvo neztotožnilo s demokratickým systémem, neměly v Československu polovojenské organizace politického rázu výraznější, pokud vůbec nějaký, vliv na činnost státu.

Ve vydané publikaci se Josef Harna pokusil zařadit Československo do kontextu vývoje jednotlivých demokratických režimů v Evropě a spíše nastínit faktory, které na rozdíl od sousedních států pomohly v tomto prostředí udržet pluralitní demokracii. Kniha do jisté míry shrnuje dosavadní stav bádání na dané téma, nastiňuje možný další výzkum a podle mého soudu se může stát pomyslným odrazovým můstkem k podrobnějším studiím. O splnění cíle z předmluvy práce, tedy předložit čtenáři vhodný kontext vývoje Evropy, aby nedocházelo k aplikaci různých ahistorických pohledů na dění v Československu, nemůže být pochyb; až na několik detailních nepřesností a menší množství gramatických chyb se jedná o velice kvalitní publikaci a dosud v podstatě ojedinělé dílo. Vše doplňuje obal, na jehož titulní straně se

Pavel Baloun. *J. Harna / Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století. Srovnávací sonda.*
(RECENZE)
ČLOVĚK – Časopis pro humanitní a společenské vědy č. 12 (15.10.2008), původně vydáno jako aktualizace
webové stránky 15.8. 2008.

nachází obraz Josefa Čapka vytvořený v osudovém roce 1938.

**Tento výstup vznikl za podpory Univerzity Karlovy v Praze, Filozofické fakulty
z prostředků specifického výzkumu na rok 2008, číslo projektu GRANTY/2008/561**